

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ilony Marii Mroczek pt. *Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Ryszarda Bery

Przedłożona do recenzji praca liczy 323 strony i jest opracowaniem o charakterze empirycznym, dotyczącym poczucia tożsamości narodowej młodych polskich emigrantów mieszkających na terenie Wielkiej Brytanii. Praca jest usytuowana w badaniach o charakterze ilościowym.

Problematyka tożsamości to zagadnienie chętnie podejmowane w ostatnich latach – nie tylko przez pedagogów, ale również filozofów, socjologów, psychologów czy antropologów kulturowych. Zaowocowało to nie tylko ogromem ujęć definicyjnych, ale również odrębnymi podejściami do tej problematyki na gruncie poszczególnych dyscyplin. To wskazuje na złożoność i interdyscyplinarny charakter podejmowanej w pracy problematyki. Prowadzone na gruncie poszczególnych dyscyplin rozważania dotyczą zarówno tożsamości indywidualnej, jak i społecznej, tożsamości kulturowej, narodowej, ale również zjawisk czy instytucji. Szczęólnego znaczenia nabiera ta problematyka w sytuacji środowisk zróżnicowanych kulturowo – wielokulturowych, wielonarodowych, zróżnicowanych wyznaniowo (czy religijnie). Znaczenie badań nad tożsamością rośnie wraz z rosnącą falą migracji.

Obywatele krajów należących do Unii Europejskiej w zasadzie bez większych problemów mogą podjąć działania zarobkowe w każdym innym stowarzyszonym kraju. W efekcie w ostatnich latach obserwujemy rosnącą liczbę osób wyjeżdżających za granicę w celu podjęcia pracy. Jednym z tych państw, które w szczególny sposób upodobali sobie Polacy jest Wielka Brytania. W 2003 roku, przed wejściem Polski do UE, w Wielkiej Brytanii mieszkało zaledwie 69 tys. obywateli Polski. Wprawdzie ogłoszone w 2016 roku wyjście przez Wielką Brytanię z Unii spowodowało znaczny spadek napływu nowych emigrantów do tego kraju, ale nie do końca dotyczy to Polaków¹. Z opublikowanego przez Brytyjski urząd statystyczny ONS w maju 2018 roku raportu zawierającego dane na temat populacji Wielkiej Brytanii wynika, że pod koniec 2017 roku w kraju mieszkała rekordowa liczba Polaków - 1,021 mln, czyli o 19 tys. więcej niż rok wcześniej. Te obliczenia zaprzeczają doniesieniom o

¹ <https://mojafirma.infor.pl/wiadomosci/754219.Polacy-w-Wielkiej-Brytanii-statystyki.html> (27.03.2019)

rosnącej liczbie Polaków wyjeżdżających do Polski w obliczu planowanego wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej. Według danych ONS obywatele Polski stanowią największą mniejszość narodową w Wielkiej Brytanii. Polacy założyli na Wyspach Brytyjskich już ponad 60 tys. firm². Przytoczone dane wskazują jak ważnym z punktu widzenia społecznego jest realizowanie badań wśród młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii. Stąd uznaję temat dysertacji za trafnie dobrany i aktualny a podejmowane przez Autorkę badania za ważne zarówno z punktu widzenia zmian społecznych, jak edukacyjnych.

Za pozytywna i wysoka ocena recenzowanej pracy przemawia:

- podjęcie ważnej społecznie problematyki poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich mieszkających na terenie Wielkiej Brytanii;
- przyjęcie za cel badań określenia zależności między poczuciem tożsamości narodowej emigrantów polskich a ich systemem wartości i poziomem samooceny;
- interdyscyplinarne przedstawienie zagadnienia tożsamości z uwzględnieniem podejścia psychologicznego, socjologicznego, antropologicznego i pedagogicznego;
- zgromadzenie obszernej literatury przedmiotu z zakresu tożsamości, migracji (ponad 420 pozycji), trafne jej wykorzystanie w pracy i rzetelne opracowanie bibliograficzne;

Oceniając rozprawę doktorską, najpierw odniosę się do kwestii ogólnych – wartości podjętego tematu oraz struktury treści, a w dalszej części skupię się na zagadnieniach szczegółowych oraz sformułowaniu konkluzji końcowej.

Zagadnienie tożsamości było przedmiotem analiz w wielu pracach nie tylko pedagogicznych, ale również psychologicznych, socjologicznych czy antropologicznych. To na co warto zwrócić w przypadku analizowanej pracy, to podjęcie się zagadnienia z innej perspektywy – uwzględniającej uwarunkowania aksjologiczne.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Szczegółowa problematyka rozprawy mieści się w dwóch zakresach treści. Pierwszy dotyczy tożsamości narodowej i jej uwarunkowań aksjologicznych. Drugi zakres dotyczy migracji zarobkowej młodzieży – z uwzględnieniem jej przyczyn i dynamiki zjawiska.

² <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Rekordowa-nominacja-Polakow-w-Wielkiej-Brytanii-1120183.html>
(28.05.2019)

Powyższe zagadnienia stanowią w strukturze pracy uporządkowany układ, zgodny z opracowaniami o charakterze empirycznym, wyróżniającymi część teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Przedłożona do oceny rozprawa opracowana w sposób poprawny i typowy dla tego typu prac, składa się ze wstępu (s. 5-7), dziewięciu rozdziałów merytorycznych (s. 8-270), podsumowania (s. 271-280), bardzo obszernej bibliografii liczącej 424 pozycje (s. 280-300); spisu wykresów, rysunków i tabel (s. 301-307) oraz aneksu (s. 308-323). Praca stanowi spójną, zamkniętą całość, wskazującą na poprawność z jaką Autorka posługuje się zarówno literaturą fachową, jak i umiejętnie opisuje i wyjaśnia uzyskane wyniki badań własnych. Układ jest logiczny i komplementarny.

Trzy pierwsze rozdziały: I. *W poszukiwaniu istoty poczucia tożsamości narodowej – rozważania teoretyczne*, II. *Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej* III. *Charakterystyka migracji zarobkowej młodzieży*, składają się na część teoretyczną pracy.

W rozdziale pierwszym Autorka dokonuje przeglądu literatury dotyczącej szeroko rozumianej tożsamości. Rozpoczyna rozważania od analizy samego pojęcia przyjmując w efekcie ujęcie Jerzego Nikitorowicza (s. 13), dla którego *tożsamość to twórczy wysiłek podmiotu lagodzący napięcia i sprzeczności pomiędzy elementami stałymi, odziedziczonymi, wynikającymi z zakotwiczenia społecznego w rodzinie i społeczności lokalnej, identyfikacji z osobami i grupami znaczącymi, symbolami i wartościami rdzennymi, a elementami zmiennymi, nabywanymi, wynikającymi z interakcji i doświadczeń uczestnictwa w kulturze i w strukturach społecznych, przyswajanych i uznawanych norm, wartości i zachowań*³. Autorka dokonuje analizy literatury socjologicznej, antropologicznej, psychologicznej i pedagogicznej, w której podejmowane są kwestie dotyczące tożsamości i zmian w jej pojmowaniu. Na uwagę zasługuje tu szczególnie część odnosząca się do tożsamości w ujęciu psychologicznym. W części poświęconej ujęciu pedagogicznemu Autorka między innymi przybliży Tadeusza Lewowickiego *Teorię Zachowań Tożsamościowych* (s. 33-34), odwołuje się do teorii Jerzego Nikitorowicza (str. 34-37). W dalszej części rozdziału podjęte zostało zagadnienie dotyczące problematyki tożsamości narodowej w literaturze przedmiotu. Opisana została różnica między pojęciem tożsamość a poczucie tożsamości oraz przyjęta po analizie literatury fachowej definicja operacyjna dotycząca rozumienia czym jest tożsamość narodowa młodych polskich emigrantów (s. 45). Czynniki różnicujące zakres pojęcia poczucie

³ J. Nikitorowicz: *Dziedzictwo kulturowe i etos generacji – problemy przekazu międzypokoleniowego*, W: J. Nikitorowicz, J. Haiicki, J. Muszynska (red.): *Intergeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, Białystok 2003, s. 23

tożsamości narodowej z obszernym opisem odnoszącym się do pojęcia narodu. Ostatnia część pierwszego rozdziału zatytułowana została: *Modele poczucia tożsamości narodowej*. Autorka przedstawiła tu między innymi typologię modeli tożsamościowych R. Robbinsona (str. 55-56) oraz modele koncepcji tożsamości narodowej Z. Bokszańskiego (str. 56-59). Na koniec opowiedziała się za koncepcją narodu, „w której jest on traktowany jako wspólnota kultury i wartości, w odróżnieniu od takiego podejścia, gdzie na pierwszy plan wysuwa się analizę przemian politycznych, instytucjonalnych i ekonomicznych” (str. 61).

Kolejny rozdział został poświęcony aksjologicznym uwarunkowaniom poczucia tożsamości narodowej. Autorka rozpoczyna od rozważań dotyczących pojęcia wartości, dokonuje przeglądu koncepcji wartości – uwzględniając filozoficzne, antropologiczne, socjologiczne i psychologiczne ujęcie. Więcej uwagi poświęcono na ważną z punktu widzenia realizowanych badań teorię M. Rokeacha. Rozdział zamyka omówienie tożsamości jako elementu samooceny jednostki.

Ostatni z rozdziałów części teoretycznej dotyczy zagadnienia migracji zarobkowej młodzieży. Autorka dokonuje charakterystyki migracji zagranicznych wskazując na interdyscyplinarność analiz i złożoność samego zjawiska, co w efekcie prowadzi do braku jednolitej terminologii, metodologii i sposobów wyjaśniania ruchów wędrownych ludności (str. 96). Przytacza między innymi cztery podstawowe perspektywy analizy migracji (str. 96), wskazuje na kryteria podziału ruchów migracyjnych (na przykład z uwzględnieniem dobrowolności migracji – str. 97-98). W rozdziale przedstawiona została (w sposób skondensowany) również historia emigracji Polaków w ostatnich 200 latach. Autorka wskazała najbardziej charakterystyczne „fale” migracyjne i ich przyczyny. Zgodnie z podejmowanym tematem pracy więcej uwagi poświęciła zjawisku migracji młodzieży do Wielkiej Brytanii – przy czym ten podrozdział wymaga aktualizacji literatury i wprowadzenia większych zmian. Część teoretyczną zamyka podrozdział dotyczący motywów emigracji zarobkowej.

Reasumując: Treści zaprezentowane w części teoretycznej zostały dobrane i zanalizowane poprawnie. Ich dobór jest warunkowany tematem pracy i problematyką badawczą. Tytuły poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów sformułowane poprawnie. Mieszczą się w ogólnej koncepcji pracy.

Całość przygotowana starannie – ze względu na obszerność prezentowanych omówień dotyczących koncepcji E. H. Eriksona należałoby wprowadzić bardziej szczegółowe odniesienia do źródeł. Przygotowany tekst (strony 26-29) nie zawiera informacji

bibliograficznych. W podrozdziale 3 (*Problematyka tożsamości narodowej w literaturze przedmiotu*) za zasadne uważam wprowadzenie zmian w prezentowaniu treści. Omówienie pojęcia naród zostało wplecione dopiero w podrozdział 3.2 – usytuowane w kontekście czynników różnicujących poczucie tożsamości narodowej. Uważam, że ze względu na kluczowy charakter rozważania te powinny zostać przesunięte na początek podrozdziału 3 i bardziej wyeksponowane jako samodzielny podrozdział (co sugeruję w sytuacji przygotowywania publikacji do druku). Zdecydowanie należy w pracy powoływać się na aktualniejsze dane statystyczne – przywoływanie na przykład przy charakterystyce populacji Wielkiej Brytanii danych za publikacją z 2009 roku na pewno wymaga zmiany (odwołanie do Z. Kawczyńska-Butrym, 2009). Takich odniesień jest więcej. Cały podrozdział 2 wymagał by pod tym względem aktualizacji – Autorka odnosi się do danych i literatury sprzed 10 i więcej lat – tymczasem sam tytuł wskazujący na potrzebę opisu pewnej dynamiki procesu migracyjnego sugeruje prezentację następujących zmian, które są szczególnie intensywne w ostatnich latach (nie tylko ze względu na działania podejmowane w Wielkiej Brytanii w związku z Brexitem).

Metodologia badań

Założenia metodologiczne badań własnych Doktorantka prezentuje w czwartym rozdziale rozprawy zatytułowanym: *Metodologiczne podstawy badań własnych*. Autorka dookreśliła cele i przedmiot badań, problem główny i problematykę szczegółową a także w przypadku problemów z wyróżnionymi zależnościami hipotezy robocze.

Rozdział metodologiczny rozpoczyna się od podrozdziału *Problematyka badawcza i hipotezy dotyczące zależności między analizowanymi zmiennymi* – tymczasem – co jest poprawne metodologicznie. Znajdujemy tu też wyodrębnione cele badań i przedmiot. Stąd struktura rozdziału powinna być inna – najlepiej by była zgodna z typowym schematem w tego typu pracach z wyróżnieniem części poświęconej dookreśleniu „przewodnych” komponentów metodologicznych czyli celów i przedmiotu, a w kolejnym dopiero podrozdziale problematyki badawczej i ewentualnie hipotezom. Natomiast samo dookreślenie problemów i hipotez jest prawidłowe. Również dookreślenie zmiennych zależnych i niezależnych oraz pośredniczących zostało dokonane prawidłowo. W podrozdziale 2 Autorka przedstawiła wybrane metody badawcze i szczegółowo opisała w związku z tym sondaż diagnostyczny oraz zastosowane techniki i narzędzia badawcze, takie jak: Autorski Kwestionariusz Ankiety (z kilkoma zaadoptowanymi na potrzeby badań pytaniami z narzędzia wykorzystywanego przez Z. Bokszańskiego – str. 119). Skalę Wartości M.

Rokeacha do badania systemu wartości, Skalę Samooceny SES M. Rosenberga w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguny do badania poziomu ogólnej samooceny. Uzupełnieniem Autorskiego Kwestionariusza Ankiety oraz wykorzystywanych pozostałych narzędzi badawczych były pytania dotyczące czynników społeczno-demograficznych respondentów.

Do poszukiwania istotnych statystycznie zależności między poczuciem tożsamości narodowej emigrantów polskich a ich systemem wartości i poziomem samooceny Autorka wykorzystwała dwie techniki statystyczne – test statystyczny χ^2 Pearsona (szczegółowy opis sposobu wykorzystania został zawarty na str.120-121). Z kolei Analiza zależności w poszczególnych wymiarach korelowanych zmiennych była możliwa również dzięki zastosowaniu analizy kanonicznej (str. 121).

Badania zostały przeprowadzone w latach 2015-2016 przed referendum w sprawie Brexitu. Badania zostały przeprowadzone w formie ankiety rozsyłanej pocztą elektroniczną oraz osobiście przez Autorkę pracy. Dobór próby był celowy, a badana próba tylko w sposób przybliżony odzwierciedla zbiorowość generalną (str. 122).

W opisie grupy badanej znajdują się pewne nieścisłości – na s. 121 Autorka podaje, że badaniami objęto 218 osób w wieku 18-35 lat. Natomiast w dalszej części opisu charakteryzowana grupa wiekowa rozpoczyna się od 21 lat. Jeśli wszystkie ankiety wypełnione przez najmłodszych uczestników badań nie spełniały wymogów by być wziętymi do analizy warto było o tym napisać. Przy opisie grupy Autorka wskazuje województwa, z których pochodzą respondenci – warto byłoby w tym miejscu zwrócić uwagę, że są to osoby z kilku województw (nie ma wśród badanych na przykład nikogo z województwa śląskiego, opolskiego czy łódzkiego).

Warto zwrócić uwagę również na terminologię – na pewno ze względu na wiek osób badanych nie można ich opisywać jako „młodzież” (co się kilka razy zdarza) a raczej konsekwentnie stosować określenie „młodzi emigranci/respondenci itd.”.

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Część empiryczna została podzielona na pięć rozdziałów. W pierwszym z nich Autorka zawiera analizy dotyczące poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii z uwzględnieniem takich zmiennych, jak poczucie dumy narodowej, identyfikacja z narodem, więzi z krajem, kultywowanie tradycji i religii, solidarność z innymi Polakami za granicą. Analizy statystyczne wykazały wiele związków istotnych statystycznie. Wart podkreślenia jest fakt dość powszechnego poczucia dumy narodowej wśród młodych

Polaków (zwłaszcza z zasłużonych Polaków na świecie – co zapewne jest typowe dla większości grup emigrantów), natomiast powodem do poczucia wstydu jest dla badanych brak możliwości znalezienia satysfakcjonującego zatrudnienia na rynku pracy oraz niesprawiedliwe i nierówne traktowanie wszystkich grup społecznych w kraju. Badani dosyć krytycznie badani wypowiedzieli się o Prezydencie i Premierze RP, Marszałku Sejmu i rządzie – nie są to osoby/grupy, których dobrego imienia byliby w stanie bronić zbyt często. Ważne – z punktu widzenia społecznego – są wnioski z analiz dotyczących identyfikacji narodowej emigrantów. Jak wskazuje Autorka badani emigranci niemal powszechnie przyznają się do swojej narodowości podczas pobytu za granicą (93% badanych), przy czym w tej grupie ponad 50% wypowiada się o tym jednoznacznie a 43% raczej nie stara się tego ukrywać, ale też nie manifestuje swojej polskości. Do swoich korzeni nie przyznaje się 2,5% badanych. Za pozytywne cechy typowego Polaka najczęściej uważają pracowitość. Respondenci (również w tym przypadku na poziomie istotnym statystycznie) uważają, że należy chronić polską gospodarkę, na przykład poprzez ograniczenie importu czy nie zezwalanie obcokrajowcom na wykupywanie polskiej ziemi. Ważnych informacji – z punktu widzenia edukacji regionalnej i międzykulturowej w szkołach – dostarcza podrozdział, w którym przedstawione zostały analizy danych dotyczące więzi emigrantów z krajem pochodzenia. Nieco ponad 70% badanych deklaruje przede wszystkim więź ze środowiskiem lokalnym, z którego pochodzi. Częściej więzi z całym krajem deklarują osoby z wykształceniem wyższym, przebywający za granicą od 3-6 lat, natomiast osoby przebywające od roku do 3 lat częściej niż pozostali identyfikowali się ze społecznością lokalną czy miejscowością, z której pochodzą. Wielokrotnie podczas badań realizowanych przeze mnie wśród Polaków mieszkających za granicą środowiska polonijne wskazywały na brak solidarności wśród samej Polonii. Przeprowadzone przez Panią Iwonę Marię Mroczek analizy badań zdają się potwierdzać te spostrzeżenia również wśród Polaków w Wielkiej Brytanii. Wprawdzie pozytywnie odnoszą się do innych rodaków, ale niezbyt chętnie organizują towarzyskie spotkania w gronie Polaków w celu podtrzymywania więzi.

W rozdziale VI Zaprezentowane zostały wyniki analizy aksjologicznych aspektów życia młodych emigrantów polskich. Autorka rozpoczęła od analizy systemu wartości ostatecznych młodych emigrantów polskich (w analizach przyjęto najbardziej popularny podział na wartości cele i wartości środki). Z analizy uzyskanych danych wyłania się obraz osób ceniących najwyżej poczucie godności, szacunek do siebie samego, ale też na przykład zadowolenie ze swego postępowania. Najmniej istotne okazały się bezpieczeństwo i wysoka pozycja międzynarodowa Polski, ale też intensywne, atrakcyjne życie pełne bogatych wrażeń.

Kolejnym krokiem było ustalenie systemu wartości instrumentalnych reprezentowanych przez badane osoby. I tu badani najwyżej cenią inteligencję, zdolność racjonalnego myślenia, a z kolei jako najmniej istotne najczęściej wskazywane były takie wartości, jak: tolerancyjny wobec odmienności, uznanie autorytetu zwierzchników czy dbanie o potrzeby innych. W dalszej części dokonano analizy poziomu samooceny młodych emigrantów polskich – która kształtuje się na przeciętnym, pozytywnym poziomie. Rozdziały VII, VIII i IX zawierają analizy zależności poczucia tożsamości narodowej badanych osób z uwzględnieniem ich systemu wartości ostatecznych (rozdział VII), systemu wartości instrumentalnych (rozdział VIII) oraz poziomu ich samooceny (rozdział IX).

Część empiryczna pracy zawiera rzetelny i wyczerpujący opis i wyjaśnienie zgromadzonego materiału badawczego. W rozdziale VI warto byłoby uporządkować dane albo według klucza podanego respondentom (alfabetycznie) albo ze względu na osiągnane wartości. Całość przygotowana rzetelnie, poprawnie metodologicznie z właściwym zastosowaniem analiz statystycznych. Każdy z rozdziałów kończy się krótkim podsumowaniem ze wskazaniem najistotniejszych wniosków. W rozdziale VII wskazują na potrzebę większego zaakcentowania w rozdziałach odniesień do hipotez roboczych, tak by to w należyty sposób wyeksponować w tekście (w obecnej formie gubi się to, a jest to przecież niewątpliwy atut przedstawionych analiz). W sposób właściwy jest to zrobione w rozdziale VIII i IX.

Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Ilony Marii Mroczek pt. *Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii* to interesujące interdyscyplinarne studium. Analiza trafnie dobranej literatury, jej interpretacja, a także przedstawione w pracy wyjaśnienia i opisy zgromadzonych w trakcie przeprowadzonych badań danych stanowią podstawę do pozytywnej oceny rozprawy.

Tekst spełnia również wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego. Autorka pracy wykazuje zarówno umiejętność podejścia analitycznego, jak i podejścia syntezującego w doborze i interpretacji treści badawczych. Stosuje ponadto zróżnicowane formy ujęcia treści, zwłaszcza uzyskanych wyników badań, a także poprawne prezentacje obliczeń statystycznych.

Sformułowane drobne uwagi nie rzutują na ogólną wartość pracy – rozprawę oceniam bowiem pozytywnie. Dostrzegam obiektywizm, rzetelność i wręcz drobiazgowość

w prezentowaniu zgromadzonych danych. Uważam, że rozprawa może stać się cennym źródłem informacji dla badaczy i praktyków zainteresowanych problematyką z zakresu zagadnień związanych z funkcjonowaniem Polaków poza granicami naszego kraju.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Ilony Marii Mroczek pt. *Aksjologiczne korelaty poczucia tożsamości narodowej młodych emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Ryszarda Bery, spełnia wszystkie wymagania stawiane w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym* z dnia 14 maja 2003 roku wraz z uzupełnieniami zawartymi w *Prawie o Szkolnictwie Wyższym* z dnia 27 lipca 2005 roku i wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.